

Douwe Koen

STELLING VAN HONSWIJK

Vestinglandschap aan de Lek

STELLING VAN HONSWIJK

Vestinglandschap aan de Lek

Douwe Koen

met een foto-essay
van Bert Muller

S

HONSWIJK.

A

Voorwoord • Wachter aan de Lek

8 PLANNING EN AANLEG

Nieuwe Hollandse Waterlinie • 10

Verdediging van het Lekaces • 13

30 UITBREIDING EN MODERNISERING

Nieuwe wapens én een nieuwe vijand • 32

De Stelling wordt uitgebreid • 35

Het Fort op de schop • 48

65 FOTO-ESSAY • BERT MULLER

138 MOBILISATIE WO I EN INTERBELLUM

Mobilisatieperiode 1914-1918 • 140

Het Interbellum • 158

160 MOBILISATIE WO II EN BEZETTING

Mobilisatieperiode 1939-1940 • 162

Capitulatie en bezetting • 168

170 EEN LEVEND MONUMENT

Bedrijvigheid in de Stelling • 172

Een vestinglandschap • 176

Noten • Bronnen • Begrippenlijst • 184

Boven • Kaart van de verdedigingswerken en het inundatiestelsel in het Lekaces, 1913.

Rechterpagina • Het landschap in de Stelling van Honswijk heeft zijn openheid grotendeels behouden, luchtfoto 2003.

1. Fort Honswijk
2. Lunet aan de Snel
3. Inundatiekanaal
4. Gedekte Gemeenschapsweg
5. Werk aan de Korte Uitweg
6. Werk aan de Waalse Wetering

In geval van het stellen van inundaties werd het water vanuit de Lek via de grote inundatiesluis (nr. 397) ingelaten op de gracht van Fort Honswijk en stroomde via de in 1871 gebouwde doorlaatsluis (nr. 398, inmiddels verdwenen) in de singelweg naar het inundatiekanaal. Van hieruit stroomde het water via de Schalkwijksche Wetering (nr. 394) en het inundatiekanaal vanaf Fort Jutphaas naar de Lunetten verder noordwaarts naar Utrecht.

Op basis van nieuwe waterpassingen en berekeningen kon de tijd benodigd voor het stellen van inundaties, worden teruggebracht van 26 naar 12-13 dagen bij het laagst bekende rivierpeil en tot 4-5 dagen bij een gemiddeld rivierpeil. Een groot bijkomend voordeel was, dat het kanaal dwars door een niet-inundeerbare terreinstrook liep en zo een extra hindernis vormde.

6

5

4

3

2

1

Fig. 3 Platte grond.

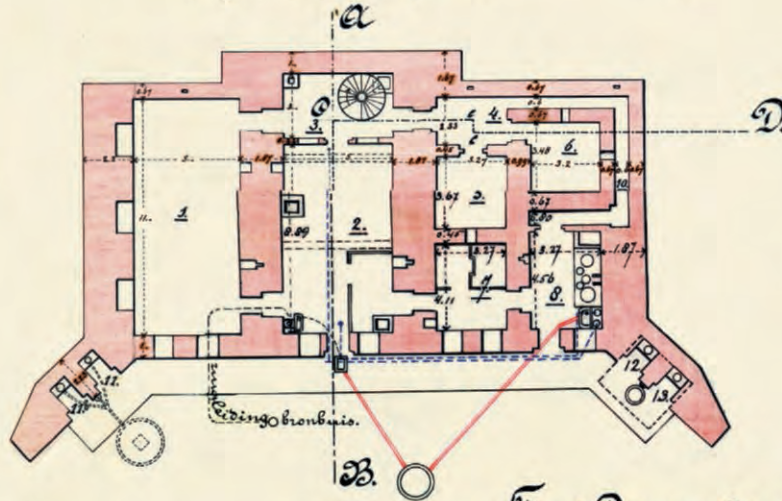

Fig. 4 Platte grond der Remise op gebouwo A.

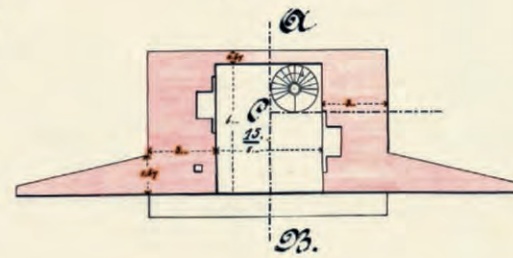
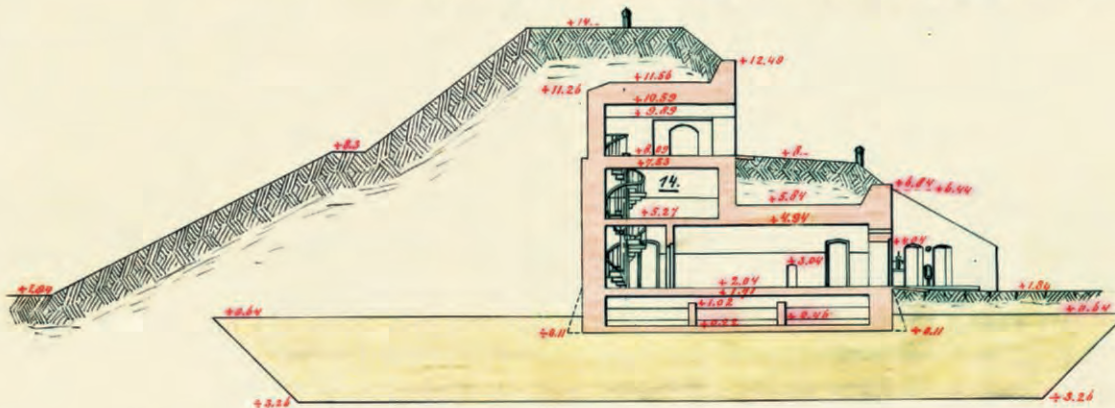
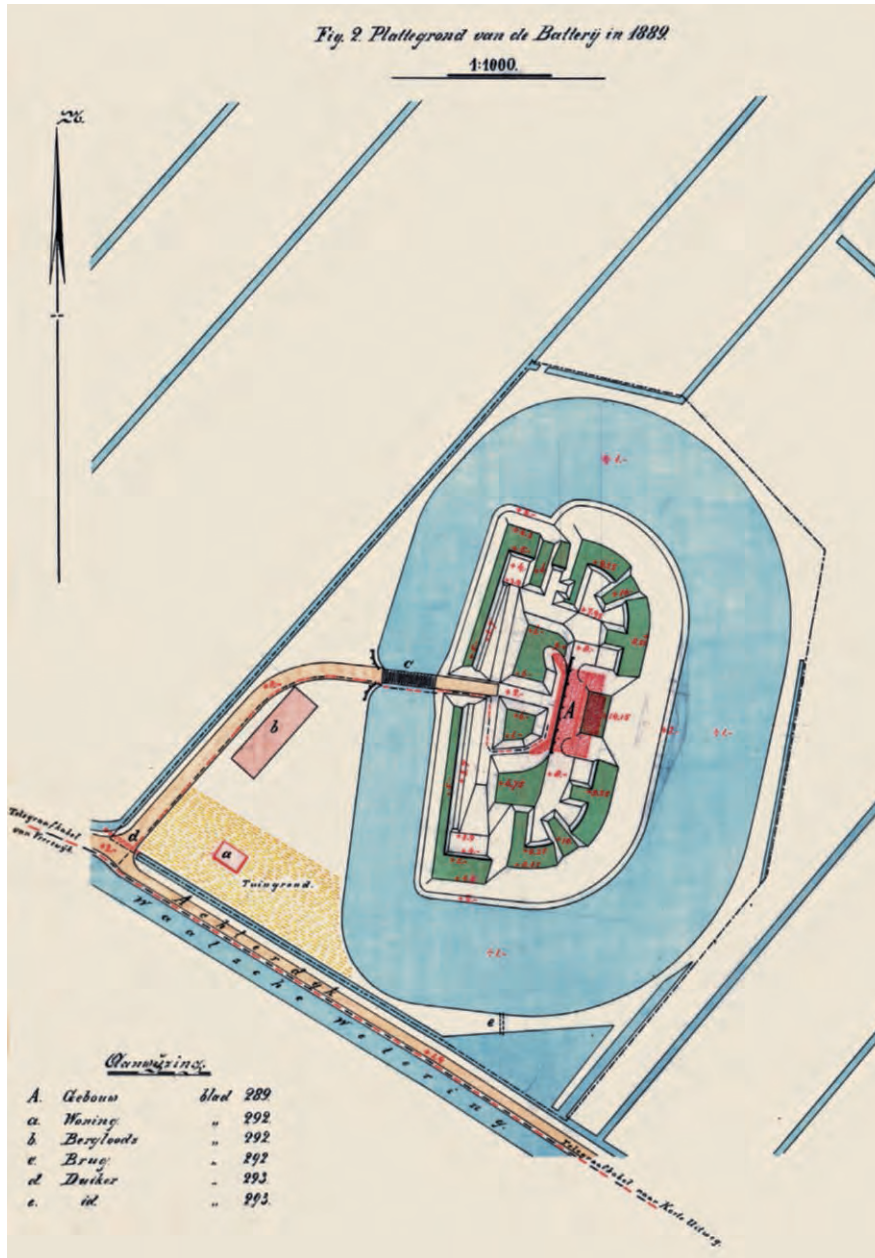

Fig. 5 Doorsnede volgens A B op fig 3 en 4.

in stelling zouden worden gebracht, bestrijden. Tenslotte kon vuur op grote afstanden worden uitgebracht.

Al bij de aanleg werd het van een kleine bomvrije kazerne, gebouw A, voorzien. Dit gebouw heeft drie bouwlagen; inwendig verbindt een gietijzeren wenteltrap de begane grond van de bomvrije kazerne met de gesloten tussenverdieping en de bovengelegen remise. Bij de ingang kwam wachterswoning a gereed en in 1885 tenslotte nog bergloods b.

Links • Plattegrond van het Werk aan de Waalse Wetering, 1889.

Linkerpagina • De bomvrije kazerne met bovengelegen remise op het Werk aan de Waalse Wetering, foto's 2015 (boven).

Plattegrond en doorsnee van het Werk aan de Waalse Wetering, 1888 (onder). Indeling:

1. Logies
2. Logies
3. Logies en traplokaal
4. Portaal
5. Buskruitmagazijn
6. Projectielenmagazijn
7. Logies
8. Keuken
- 9/10. Spouwgang tevens levensmiddelenmagazijn
10. Manschappen (38)
11. Privaat manschappen
- 11bis. Privaat manschappen
12. Privaat voor onderofficieren
13. Privaat voor officieren
14. Tussenlokaal, logies
15. Bovenlokaal, schuilplaats, verbruiksmagazijn en logies

Onder • Werk aan de Waalse Wetering voor de restauratie van het aardwerk, foto 2010.

Fort Honswijk na
het aanbrengen van
voorzieningen en
verbeteringen, 1909

I, II, III, IV: bastions

- A. Toegangspoterne
- B. Poterne naar de inundatiesluis
- C. Schuilplaats
- D, E, F, L, M. Remises
- G. Remise met onderliggend magazijn
- H. Kruit- en projectielenmagazijn
- I. Toren
- K. Contrescarpgalerij

- a. IJzeren palissadering
- b, c. Bergloodsen
- d. Wachterswoning
- e, f. Duikers
- h. Doorlaatbrug
- i. Schotbalkloodsen
- k. Inundatiesluis
- l. Houten bekleding
- m. Stenen bekleding met nissen
- n. Beton-nis
- o. Afregeling
- p. Bronwel

Planning gehaald

De voltooiing van de NHW had in de Vestingwet prioriteit gekregen en die werd nagenoeg binnen de gestelde termijn van acht jaar ook gehaald.

Afgezien van hun opslagfunctie en grote en kleine oefeningen van korte duur waren de meeste verdedigingswerken, met uitzondering van de vestingsteden, in vreedstijd niet in gebruik. De verbetering van de NHW kostte veel geld en daarom informeerde het parlement of de forten wellicht voor andere dan defensiedoeleinden te gebruiken waren. In antwoord daarop bepaalde de minister van Oorlog in 1879 dat in geval van watersnood en andere calamiteiten de forten beschikbaar zouden worden gesteld voor de opname van vluchtelingen. Vooral forten in riviergebieden kwamen daarvoor in aanmerking, omdat het risico van overstromingen hier het grootst was. Bij een inventarisatie in 1882 bleek dat Fort Honswijk 577 vluchtelingen kon opnemen. Op de terrepleins van de forten kon zo nodig vee worden gestald. In geval van overstromingen moesten de toegangscoupures van de forten wel worden afgesloten om het water te keren.

Kleine verbeteringen

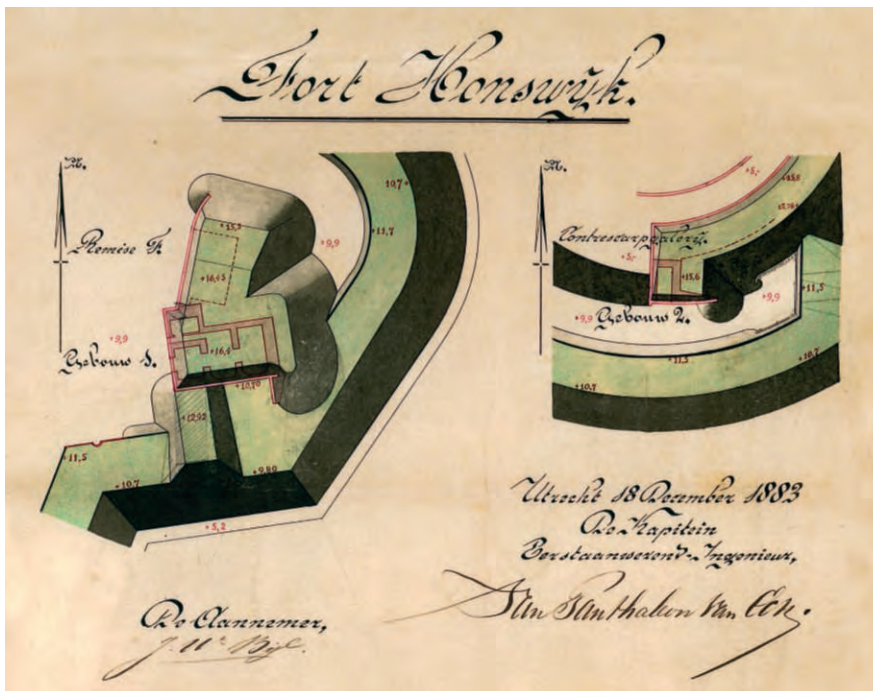
In de jaren na de oplevering van de forten zijn nog kleine verbeteringen en voorzieningen aangebracht, onder meer op Fort Honswijk. Tegen de zuidelijke punt van de contrescarpgalerij bouwde de Genie in 1884-1885 remise L, van trasbeton, bestemd voor twee kanonnen die vijandelijke schepen op de Lek onder vuur zouden moeten nemen. Gelijktijdig werd, ook van trasbeton, gebouw M opgetrokken tegen de zuidzijde van remise F, een opstelling voor twee flankvuurmonden in kazematten die het terrein bij de inundatiesluis zouden moeten bestrijken. In 1897 werd de bewapening daarvan vervangen door twee mitrailleurs M. 90 op kazemataffuit.

Boven • Gebouw M, met rechts de ingang van de dubbele mitrailleerkazemat, foto 2013.

Midden • Gebouw F, foto 2013.

Linksonder • Remise F met de aangebouwde kazemat M (links) en Remise L op het zuidelijke punt van de contrescarpgalerij (rechts), 1884.

Boven • Vijandelijke troepen op de Achterdijk, augustus 1910.

Onder • Gevechtspauze aan de Waalse Wetering; op de achtergrond het Werk aan de Waalse Wetering, augustus 1910.

Kort na 20.00 uur, bij het invallen van de duisternis, begon de aanval. Het geschutvuur werd geïntensiveerd en op meerdere plaatsen ontstonden gevechten. De verdediger had de beschikking over twee grote zoeklichten, die donkere gedeelten van het voorterrein plotseling fel verlichtten. Ook werden vuurpijlen met 'aluminiumsterren' afgeschoten, die een helder licht gaven. Hier en daar volgden kleine uitbraken, maar tot een voortgezette aanval kwam het niet. Rond middernacht werd de oefening afgebroken.

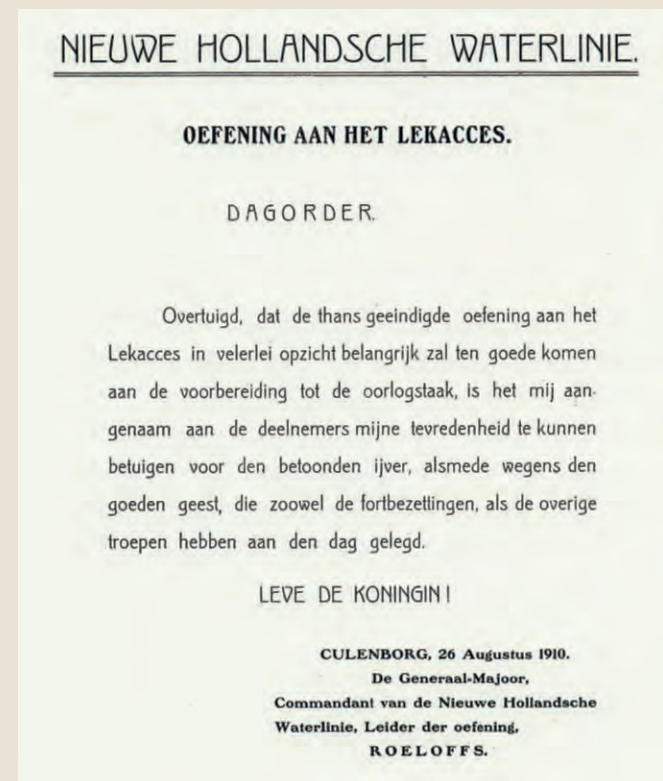
26 augustus.

Op deze dag woonde de minister van Oorlog, generaal-majoor Cool, de oefeningen bij. Het gevecht sloot aan bij de oefening van de voorgaande dagen. De onderstelling was dat het geschut op de wallen van de forten en ook de gebouwen zelf door het vijandelijk vuur zwaar hadden geleden. Er werden twee aanvalscolonnes geformeerd. De noordelijke colonne, met twee bataljons, was versterkt door pioniers met materiaal om de Schalkwijkse Wetering en het inundatiekanaal te overbruggen. De zuidelijke colonne, eveneens twee bataljons sterk, moest zijn aanval voortzetten langs de niet-inundeerbare strook tussen de Achterdijk en de Lekdijk richting Fort Honswijk. De aanval werd ingeleid door een zwaar artilleriebombardement. De aanvaller drong over een breedte van ongeveer 4.000 m naar voren. Eerst werd de aanvaller nog gehinderd door inundaties, maar vlak voor de hoofdverdedigingslijn kon hij zijn troepen in de breedte ontplooiën.

De verdediger was opgesteld achter het inundatiekanaal, dat een tamelijk brede hindernis vormde en achter de wal van de Gedekte Gemeenschapsweg. Hierin waren vier permanente batterijen geplaatst, die samen met enkele mitrailleurs dit stellinggedeelte verdedigden. Het zwaartepunt van de aanval lag echter in het noorden van de Stelling. Vooral het Werk aan de Waalse Wetering kreeg het zwaar te verduren. Ter weerszijden van dit verdedigingswerk had de verdediger een loopgraaf aangelegd, die echter zwak bezet was en geen stand zou kunnen houden tegen de vijandelijke overmacht. De aanvaller stootte met grote kracht door in de richting van de noordelijke Lekdijk en dreigde met een omtrekkende beweging het stellinggedeelte Korte Uitweg- Honswijk af te snijden en in de rug aan te vallen. Maar net op tijd kwamen enkele bataljons van het 11 R.I., deel uitmakend van de reserve, via een pontonbrug over de Lek de verdediger te hulp. De vijandelijke druk was echter te groot en het Werk aan de Waalse Wetering werd omstreeks 14.00 ingenomen. Om 14.30 werd het trompetsignaal 'einde oefening' geblazen, waarmee een einde aan de reeks van oefeningen kwam.

De oefening droeg een nogal geënceneerd karakter, doordat een strak programma met vastomlijnde instructies en korte oefeningen werd gevolgd. Sommige oefeningen bestonden niet uit echte acties of handelingen, maar uit bevelen en instructies op papier.

Er viel nogal wat aan te merken op de kennis van zaken van de commandanten, de slechte communicatie, de slechte geoefendheid van en het gebrek aan discipline onder de troepen. Tijdens de oefeningen kwamen verder twee belangrijke zaken naar voren waaruit men lering trok. Ten eerste het gevaar dat een aanvaller in geval van een doorbraak langs de droogblijvende Achterdijk het zuidelijke gedeelte van de Stelling van Honswijk zou kunnen isoleren en in de rug aanvallen. Om die reden legde men hier in 1915 een tijdelijke infanteriestelling aan. Ten tweede de noodzakelijkheid van een permanent verdedigingswerk bij de Groeneweg om een betere aansluiting te verkrijgen met het gedeelte van de NHW ten zuiden van de Lek. Hierin zou in de mobilisatieperiode 1914-1918 worden voorzien door de aanleg van een infanteriestelling langs de Groeneweg (*zie p. 150*).

Dagorder van de commandant van de Nieuwe Hollandse Waterlinie, voorgelezen in de bergloods op het Werk aan de Waalse Wetering, 26 augustus 1910.

Boven • Op deze luchtfoto van Fort Honswijk en de Lunet aan de Snel uit 1926 is nog duidelijk te zien hoe omvangrijk de opruimingen waren in het voorterrein bij het begin van de mobilisatie in 1914. Na afloop van de mobilisatie in 1918 kwamen er vele aanvragen voor herbeplanting van de vele opgeruimde boomgaarden en dergelijke.

Rechtsboven • Luchtfoto van Fort Everdingen met de contouren van de loopgravenlijnies uit 1914-1918, foto 1926. Op de achtergrond ligt het Werk aan het Spoel.

vrijmaken van het voorterrein ten behoeve van een vrije waarneming en schootsvelden. Hierbij ging het om bomen en struiken en ook enkele houten huizen. Op 6 augustus 1914 werd ook de opruiming van de voor de verdediging 'hinderlijke' stenen huizen en andere opstallen binnen een strook van 1.000 m langs de hoofdverdedigingslijn aangekondigd, maar zover is het gelukkig niet gekomen.²⁸

Ter voorbereiding van inundaties was de derde periode ingesteld, maar omdat landbouwers daardoor last kregen van de hoge waterstand, keerde het militair gezag al snel weer terug tot de tweede inundatieperiode.

Voor de aanleg van infanteriesteunpunten en geschutsbatterijen waren de nodige terreinen gevorderd. Op de smalle wegen in het stellinggebied stelde het militaire gezag éénrichtingsverkeer in om het zware militaire transport in goede banen te leiden.

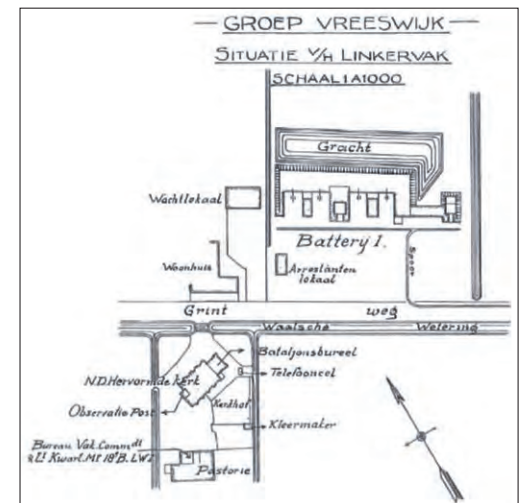
Vooral in de directe omgeving van de Nederlands-Hervormde kerk in 't Waal was sprake van veel militaire activiteit. In de kerk en pastorie waren bureau's voor de militaire leiding ondergebracht; in de toren was een observatiepost ingericht en op het terrein stond een militaire telefoonpost.

Schuin tegenover de kerk lagen een geschutsbatterij voor vier kanonnen met een wachtlokaal en nog een arrestantenlokaal. Vanaf de geschutsbatterij liep een smalspoorbaan via de Strijpweg naar de Lek nabij het Oud-Slijkerveer. Incidenteel vonden schietoefeningen door de artillerie plaats; dan moesten burgers de ramen van hun woning openzetten, om te voorkomen dat deze door trillingen zouden springen.

Sommige verordeningen gingen wel erg ver: zo was niet alleen het maken van foto's of tekeningen van verdedigingswerken streng verboden, maar ook het zich ophouden in de buurt van verdedigingswerken kon als verdacht worden aangemerkt. Wie militaire bevelen niet opvolgde, zoals het bevel 'halt', stelde zich bloot aan 'lijfsgevaar': er kon dan zonder meer met scherp geschoten worden. Ook was het ten strengste verboden in welke vorm dan ook mededelingen te doen over de militaire maatregelen in het in Staat van Oorlog verklaarde grondgebied.

De schaarste aan voedsel, brandstof en allerlei materialen en produkten leidde al snel tot de invoering van een distributiesysteem en een verbod op hamsteren.

Plattegrond van een batterij en de Nederlands-Hervormde kerk in 't Waal, 20 december 1914.

Boven • Werk aan het Spoel, foto's 2011.

Rechterpagina • Werk aan de Groeneweg, foto 2012 (boven), foto 2014 (onder).

voor herontwikkeling werd geopend. In 2015 werd dit fort verkocht aan de Speciaalbierbrouwerij Duits & Lauret, die hier een brouwerij, een proeflokaal, een kleinschalige natuurcamping en een 'Bier & Breakfast' gaat vestigen. www.duitslauret.com

Werk aan het Spoel

Het Werk aan het Spoel werd van 1996 tot 2009 'bezet' door krakers, waardoor het terrein en de gebouwen behoorlijk verrommelen. Tussentijds, in 2001, was het fort aangekocht door de gemeente Culemborg vanwege de grote cultuurhistorische waarde en om er een publieke functie aan te geven. In 2007 kwam Ronald Rietveld van Rietveld Landscape met een ontwerp, waarbij de oorspronkelijke vorm van het fort op eigentijdse wijze is weergegeven. Atelier de Lyon is de ontwerper van het kunstwerk, dat de verdwenen sluis en het kanaalpand verbeeldt. Tevens werd er het strak vormgegeven Forthuis voor publieksfuncties gebouwd. www.werkaanhetspoel.nl

Werk aan de Groeneweg

Het Werk aan de Groeneweg is in 2012 en 2013 door Staatsbosbeheer gereconstrueerd en heringericht. www.staatsbosbeheer.nl

De herontwikkeling van verdedigingswerken in het Lekaces is nog in volle gang. Vanwege de monumentale waarden zijn de verdedigingswerken in het Lekaces aangewezen als rijksmonument. In 2019 wordt de NHW op de Werelderfgoedlijst van de UNESCO geplaatst.

